

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Лукашенко Є.М.

Дорога до свободи Фрідріха фон Гаєка

УДК 321.01:342.72/.73:330.34](436)«19»
Ф.Гаєк

Лукашенко Є.М.,
аспірант кафедри теорії
та історії політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

У статті проаналізовано погляди видатного австрійського вченого Фрідріха фон Гаєка щодо свободи особистості, розкрито особливості тлумачення і розуміння вченим різних аспектів свободи, зокрема свободи політичної та свободи економічної та шляхів їх досягнення.

Ключові слова: свобода, уряд, конкуренція, планування, гроші, демократія, держава.

В статье проанализированы взгляды выдающегося австрийского ученого Фридриха фон Хайека о свободе личности, раскрыты особенности толкования и понимания ученым различных аспектов сво-

боды, в частности свободы политической и свободы экономической и путей их достижения.

Ключевые слова: свобода, правительство, конкуренция, планирование, деньги, демократия, государство.

The article analyzes the views of prominent Austrian scientist Friedrich von Hayek on freedom of the individual, the features of the interpretation and understanding of scientists of various aspects of freedom, including the freedom of political and economic freedom and ways to achieve them.

Key words: freedom, government, competition, planning, money, democracy, the state.

Фрідріх фон Гаєк є одним із самих яскравих представників лібералізму. Того лібералізму, який можна назвати класичним і який відстоював свободу особистості як головну цінність людської цивілізації. Усі праці Гаєка спрямовані перш за все на відстоювання свободи, в усіх її проявах. Тобто свободи політичної і свободи економічної, свободи думки, свободи вибору і свободи відповідальності. Свободи отримувати прибутки чи нести втрати за власний вибір. Звільнення індивіду від диктату влади і суспільства Гаєк вважав головною метою лібералізму і власного життя. Основою всіх прав і свобод, на думку Гаєка, є свобода економічна [2].

Слово «свобода» зазнало зловживань і перекручень, мабуть більше, ніж будь-які інші слова. У тоталітарних країнах його використовують не рідше, ніж в демократичних. Так, наприклад, влада Куби, де встановлено тоталітарний комуністичний режим братів Кастро, без вагань називає свою країну «островом Свободи». Фрідріх фон Гаєк пише: «Щоби люди дійсно приймали цінності, яким вони повинні беззавітно служити, найкраще переконати їх, що це ті самі цінності, яких вони (принаймні найдостойніші з них) дотримувалися завжди, тільки до цих пір інтерпретація цих цінностей була невірною. Тоді вони почнуть поклонятися новим богам в упевненості, що новий культ відповідає їх сподіванням – тому, що вони неясно відчували завжди. У такій ситуації самий простий і ефективний прийом – використовувати старі слова в нових значеннях. І це стає однією з найбільш характерних особливостей інтелектуального клімату тоталітаризму, що збиває з пантелику зовнішніх спостерігачів: перекручення мови, зміщення значень слів, що виражають ідеали режиму» [2, с. 159]. Думки і смаки мас формуються пропагандою, рекламою, модою, образом життя еліти, справжнім, чи вида-

ваємим за справжній. Вони підштовхують індивідів рухатися в напрямку, що бажаний для правлячої верхівки. Переважна більшість людей легко піддаються впливу ззовні, переймаючи догми і забобони суспільства, в якому живуть. Навіть ті, хто мають тверду здатність до самостійного, невідкладного впливу інших мислення, втрачаючи доступ до альтернативних джерел інформації в тоталітарних країнах, зазнають корозії і зміщення власної думки. Погляди і переконання засвоєні з дитинства або нав'язані пропагандою в дорослому віці, більшість людей сприймають часто несвідомо, як власні. Хоча більшість підвладна інтелектуальним впливам, ніхто не повинен мати право привласнювати собі владу над мисленням і поглядами інших людей, у чому переконаний Гаєк [2].

Важливість свободи думки важко переоцінити, проте Фрідріх фон Гаєк вважає, що «свобода думки в будь-якому суспільстві грає важливу роль лише для меншості» [2, с. 165]. Та додає: «Не можна заперечувати цінність свободи думки на тій підставі, що вона не здатна дати всім рівні можливості, бо суть цієї свободи як першодвигуна інтелектуального розвитку зовсім не в тому, що кожен має право говорити або писати все що завгодно, а в тому, що будь-яка ідея може бути піддана обговоренню. І поки в суспільстві не пригнічується інакомислення, завжди знайдеться хтось, хто засумнівається в ідеях, які володіють умами його сучасників, і стане пропагувати нові ідеї, виносячи їх на суд інших. Цей процес взаємодії індивідів, що володіють різним знанням і стоять на різних точках зору, і є основою розвитку думки. Соціальна природа людського розуму вимагає тому різномудства» [2, с. 165].

Розвиток людського мислення передбачити складно, практично неможливо. Ніколи не можна

стверджувати впевнено, які із сучасних уявлень ведуть до інтелектуального прогресу, а які обмежують його. Тому, як вважає Гаєк, «планування» або «організація» інтелектуального розвитку, як і будь-якого розвитку взагалі, – це абсурд, протиріччя в термінах. Думка, що людський розум повинен «свідомо» контролювати власний розвиток, виникає в результаті змішування уявлень про індивідуальний розум, який тільки і може що-небудь «свідомо контролювати», з уявленнями про міжособистісний і надособистісний процес, завдяки якому цей розвиток відбувається. Намагаючись його контролювати, ми лише встановлюємо межі розвитку розуму, що рано чи пізно призведе до інтелектуального застою і занепаду мислення» [2, с. 165].

Правозаконність – це абсолютний авторитет і верховенство законодавства, в першу чергу Конституції як основного закону, що повністю виключає свавілля чиновників та урядовців. Альтернативою правозаконності є контроль правлячої верхівки над людиною, її цілями і становищем у суспільстві. Перед законом усі повинні бути рівними, переконаний Гаєк: «Є тільки один загальний принцип, одне просте правило, яке дозволить дати дійсно визначену відповідь на всі ці питання: рівність, повна і беззастережна рівність всіх індивідів у всьому, що піддається людському контролю» [2, с. 120].

Головна відмінність між демократією і авторитаризмом та тоталітаризмом – це дотримання принципів правозаконності. Владоможці в умовах демократії обмежені встановленими правилами і нормами. Звичайно, зловживання уряду даною їм владою неможливо ідеально відрегулювати на всі випадки життя. Але правозаконність потрібно постійно вдосконалювати. «І хоча цей ідеал повністю втілити неможливо, бо ті, хто приймає закони, і ті, хто їх виконує, – живі люди, яким властиво помилятися, але смисл принципу досить ясний: сфера, де органи виконавчої влади можуть діяти на свій розсуд, повинна бути зведена до мінімуму. Будь-який закон обмежує в якійсь мірі індивідуальну свободу, звужуючи коло засобів, якими люди можуть користуватися для досягнення своїх цілей. Але правозаконність обмежує можливості уряду, не дає йому за власним бажанням втручатися в дії індивідів, зводячи нанівець їхні зусилля. Знаючи правила гри, індивід вільний у здійсненні своїх особистих цілей і може бути впевнений, що влада не буде йому в цьому заважати», – пише Гаєк [2, с. 90].

Моральні принципи, на думку Фрідріха фон Гаєка, можуть діяти лише за умови, що «індивід вільний, здатний приймати самостійні рішення і ради дотримання цих принципів добровільно приносить у жертву особисту вигоду. Поза сферою особистої відповідальності немає ні добра, ні зла, ні чесноти, ні жертви. Тільки там, де ми несемо відповідальність за свої дії, де наша жертва вільна і

добровільна, рішення, що приймаємо ми, можуть вважатися моральними. Як неможливий альтруїзм за чужий рахунок, так неможливий він і у відсутності свободи вибору» [2, с. 203]. Щоб мораль не була «порожнім звуком» людина повинна усвідомлювати відповідальність не перед кимось, але, перш за все, перед власною совістю. Без жодного примусу вирішувати, яким моральним цінностям надати перевагу і нести відповідальність за свій моральний вибір. Існування моралі неможливе без свободи вибору. «Свобода робити вчинки, коли матеріальні обставини нав'язують нам той чи інший образ дій, і відповідальність, яку ми приймаємо, вибудовуючи наше життя по совісті, – ось умови, необхідні для існування морального почуття і моральних цінностей, для їх щоденного відтворення у вільних рішеннях, прийнятих людиною», – вважає Гаєк [2, с. 204].

Глибоко помилковими, з погляду Фрідріха фон Гаєка, є твердження про те, що демократія і капіталізм несумісні та протирічать один одному. «Якщо «капіталізм» означає існування системи вільної конкуренції, заснованої на вільному володінні приватною власністю, то слід добре усвідомити, що тільки всередині подібної системи і можлива демократія», – стверджує Гаєк [2, с. 88].

Демократія – це засіб захисту свободи. А свобода є самою високою політичною метою. Демократія не бездоганна. Демократія може бути упішною, якщо діяльність урядів обмежується відповідно до думки більшості, що формується в процесі вільної дискусії в суспільстві. Втім, правління однорідної, догматичної більшості може зробити демократію нестерпнішою за найгіршу диктатуру. Диктатура, як і демократія, також є засобом, найкращим інструментом для насильства і запровадження однодумства. Диктатура, як правило, виникає там, де проводиться широкомасштабне планування економіки. Диктатура пролетаріату знищує свободу не менш ефективно, ніж найгірші автократії. Протиріччя між демократією і плануванням виникає, тому що демократія перешкоджає обмеженню свободи і таким чином стає перепорою на шляху розвитку планової економіки. Влада більшості не є гарантією від свавілля. Лише обмеження влади твердо встановленими правилами може гарантувати збереження і розвиток демократії.

Надзвичайно важливим для збереження і розвитку демократії є рівень добробуту суспільства. Саме добробут, на думку Гаєка, є «ахілесовою п'ятою» демократії. «Єдине, чого не витримає демократія, від чого вона може дати тріщину, – це необхідність істотного зниження рівня життя в мирний час або досить тривалий період, протягом якого будуть відсутні видимі поліпшення», – переконаний Гаєк [2, с. 203].

Економічній свободі Фрідріх фон Гаєк надає першочергове значення. «Однак віра в те, що влада

над економічним життям – це влада над речами несуттєвими, і отже, не треба приймати близько до серця втрату свободи в цій області, на жаль, не має під собою підстав», – стверджує вчений. Економічні аспекти життя людей не тільки не ізольовані, а, навпаки, тісно пов'язані з усіма іншими. Економіка – це підґрунтя для реалізації будь-яких цілей, що прагне досягнути людина. Якщо в поета не буде за що купити папір і ручку, чи комп'ютера, щоби записати свої вірші, про них ніколи ніхто так і не дізнається. І так в усьому. Економічна складова визначає потенціальні можливості для реалізації будь-яких планів людей. Гаєк пише: «І якщо ми хочемо заробити гроші, то тільки тому, що вони дають нам свободу вибирати, якими будуть плоди наших праць. У сучасному суспільстві основною формою обмеження можливостей людини є обмеженість його доходів» [2, с. 104].

Часто люди зверхньо, навіть з погордою ставляться до грошей, як до чогось гріховного, такого, що обмежує свободу людину в її можливостях, мріях та праві вибирати кращу їжу, одяг, житло і кращу долю. Але Фрідріх фон Гаєк категорично не згодний із такою оцінкою ролі грошей у житті людини. Він стверджує: «Було би правильніше бачити в грошах найбільший із коли-небудь винайдених людиною інструментів свободи. Саме гроші відкривають тепер перед бідними набагато більші можливості, ніж кілька поколінь назад були відкриті перед багатими» [2, с. 104]. Якщо гроші замінити на якісь інші види оплати за виконану роботу, такі як товари масового споживання, громадські відзнаки, привілеї, пільги та інше, то, вважає Гаєк, «це буде означати, що вони [люди] повністю позбудуться свободи вибору. А ті, хто стане все це розподіляти, будуть приймати рішення не тільки про розміри, але і про форму винагороди» [2, с. 104].

Приватна власність є фундаментом свободи. Коли вона розподілена між багатьма власниками, що діють незалежно один від одного, а часто перебувають у стані конкуренції, ніхто не володіє владою визначати прибутки і становище індивіда. Усе, що може приватний власник, – це, максимум, запропонувати більш вигідні умови, ніж його конкурент. Гаєк пише: «Наше покоління геть забуло просту істину, що приватна власність є головною гарантією свободи, причому не тільки для тих, хто володіє цією власністю, а й для тих, хто нею не володіє» [2, с. 116]. Поки контроль над засобами виробництва розподілений між багатьма, не пов'язаними між собою власниками, ніхто не має право необмеженої влади, і люди можуть діяти вільно, на власний розсуд. Якщо ж віддати всі засоби виробництва в одні руки – свободі приходить кінець. І не має значення, чи ці руки приватні, чи державні. Фрідріх фон Гаєк переконаний: «Влада наді мною мультимільйонера, який живе по сусідству і, може бути, що є моїм роботодавцем,

набагато менша, ніж влада маленького чиновника, за спиною якого стоїть величезний апарат насильства і від чиєї примхи залежить, де мені жити і працювати» [2, с. 116]. Розвиток приватновласницького капіталізму з його вільним ринком став підґрунтям для всіх демократичних свобод.

У суспільстві, де існує конкуренція, індивід має значно більшу свободу вибору, як виробник і як споживач. «Ми можемо серйозно обманутися, якщо у відповідь на всі ці побоювання станемо втішати себе тим, що введення централізованого планування означає просто повернення після короткого періоду розвитку вільної економіки до тих обмежень, які керували економікою раніше, протягом багатьох століть, і що тому свобода особистості виявиться приблизно на такому ж рівні, на якому вона була до настання епохи лібералізму. Це дуже небезпечна ілюзія. Навіть у ті періоди європейської історії, коли регламентація економічного життя була найбільш жорсткою, вона все одно зводилася до дії більш-менш постійної системи загальних правил, у рамках якої індивід зберігав якусь свободу дій. Існуючий тоді апарат контролю міг проводити в життя лише досить загальні директиви. І навіть у тих випадках, коли контроль був найбільш повним, він стосувався лише тієї частини індивідуальної діяльності, яка відносилася до суспільного поділу праці. У більш широкій сфері, де індивід жив на самозабезпеченні, він був абсолютно вільний», – переконаний Гаєк [2, с. 112]. Проте сьогодні розподіл праці досягнув такого рівня, що будь-яка індивідуальна діяльність фактично є частиною суспільної. І якщо замінити конкуренцію централізованим плануванням, це призведе до зменшення свободи і контролю з боку уряду, такого рівня, як ніколи в історії людства. Тому заклики до колективізації та плановості економіки ведуть до втрати свободи і тоталітаризму. «І це прямий результат методології планування, яка позбавляє нас вибору, даючи взамін те, що вимагає план, причому тільки в певний момент. Часто кажуть, що політична свобода неможлива без свободи економічної. Це правда, але не в тому сенсі, який вкладають в цю фразу прихильники планування. Економічна свобода, що є необхідною передумовою будь-якої іншої свободи, в той же час не може бути свободою від будь-яких економічних турбот. А саме це обіцяють нам соціалісти, часто забуваючи додати, що вони заодно звільнять нас від свободи вибору взагалі. Економічна свобода – це свобода будь-якої діяльності, що включає право вибору і пов'язані з цим ризик і відповідальність», – стверджує Гаєк [2, с. 113].

Конкуренція за жодних обставин не повинна обмежуватися. Гарантія мінімального прожиткового рівня необхідна для збереження свободи. Але свобода ніколи не повинна протиставлятися соціальної захищеності. «Нам треба почати вчитися

смівості, бо ми повинні без страху визнати, що за свободу доводиться платити і кожен повинен бути готовий заради свободи йти на матеріальні жертви. І треба знову згадати слова Бенджаміна Франкліна, що виражають кредо англосаксонських країн, але так само застосовні як до країн, так і до людей: «Ті, хто в головному відмовляються від свободи в ім'я тимчасової безпеки, не заслуговують ні свободи, ні безпеки», – пише Гаєк [2, с. 140].

У конкурентному суспільстві ніхто не володіє і сотою частиною влади, що наділений при соціалізмі центральний плануючий орган. Якщо ж у конкурентному суспільстві капіталісти вступили в монопольну змову, це призвело би до кінця конкуренції і початку планової економіки. Тому надзвичайно важливо, щоб не допустити концентрації влади в одних руках, розділяти і децентралізувати її, уникаючи монополізму. Гаєк пише: «Конкурентна економіка є на сьогодні єдиною системою, що дозволяє мінімізувати шляхом децентралізації владу одних людей над іншими. Як ми вже бачили, поділ економічних і політичних цілей, на який постійно нападають соціалісти, є необхідною гарантією індивідуальної свободи» [2, с. 150]. Влада при конкуренції обмежена, в умовах монополізму обмеження для влади зникають, від неї стає вже не можливо утікати.

В історії розвитку свободи негативну роль, на думку Фрідріха фон Гаєка, зіграли профспілки. Спочатку їх діяльність була спрямована проти привілеїв, але із часом вона переросла в боротьбу за привілеї для тих професій робітників, інтереси яких вони захищають. Це призвело до утворення привілейованих груп робітників, що беруть участь у розподілі прибутків і тим самим грабують все суспільство, особливо робітників гірше організованих галузей та безробітних. Великий демократичний рух почав вести антидемократичну діяльність, руйнуючи вільну конкурентну ринкову економіку, що була єдиною системою, гарантуючою хоча би мінімальний рівень незалежності та свободи. «Профспілкові лідери, які заявляють сьогодні, що «з конкурентною системою покінчено раз і назавжди», сповіщають кінець свободи особистості. Треба зрозуміти, що ми підкоряємося або безособовим законам ринку, або диктатурі якоїсь групи осіб; третьої можливості немає», – переконаний Гаєк [2, с. 194].

Питання меж влади уряду – це питання різниці між ліберальною і тоталітарною системами. Конкретні дії уряду не повинні бути націлені на інтереси конкретних людей. Уряд не повинен визначати, що кожний індивід буде отримувати та в який час. Контролюючи виробництво і ціни уряд отримує необмежену монопольну владу над суспільством. Якщо в умовах конкуренції ціна за річ, що ми купуємо, визначається балансом між пропозицією і попитом, то в умовах планування еко-

номіки – рішенням уряду. І споживачу нічого не залишається, як купувати даний товар по даній ціні, тому що альтернатива відсутня. Таким чином, централізоване планування позбавляє людей свободи вибору. Реальним джерелом влади уряду над споживачем є контроль виробництва, і лише конкуренція може бути гарантією свободи споживача. «Свобода вибору в конкурентному суспільстві заснована на тому, що якщо хтось відмовляється задовольнити наші запити, ми можемо звернутися до іншого. Але стикаючись з монополією, ми опиняємося в її повній владі. А орган, керуючий всією економікою, буде найбільшим монополістом, якого тільки можна собі уявити», – вважає Гаєк [2, с. 107]. Хоча, ймовірно, уряд-монополіст не буде використовувати свою владу так само, як приватний монополіст, тобто лише з метою отримання максимального прибутку. Проте саме він буде вирішувати, що отримуватимуть люди та на яких умовах, які товари і послуги будуть доступними та в якій кількості, як розподілити матеріальні блага між різними регіонами і соціальними групами. Та матиме повну владу давати комусь більше, комусь менше, на власний розсуд, несправедливо дискримінуючи одних і даючи привілеї іншим, принаймні з погляду отримуючих менше.

Соціальна захищеність надзвичайно важлива. Але вона не повинна загрожувати свободі. Якщо уряд ставить собі за мету застрахувати окремих індивідів чи певні суспільні групи від зменшення рівня їх прибутків, то така захищеність є небезпечною для свободи. «Таке зменшення морально не виправдане, загрожує нестатками, але воно є невід'ємною частиною конкуренції. Вимога захищеності такого роду – це вимога справедливої винагороди, тобто винагороди, узгодженої із суб'єктивними достоїнствами людини, а не з об'єктивними результатами його праці. Але таке поняття про справедливість несумісне з принципом свободи вибору людиною свого життєвого терену. У суспільстві, де розподіл праці засновано на вільному виборі людьми своїх занять, винагорода повинна завжди відповідати користі, принесеної тим чи іншим трудівником в порівнянні з іншими, навіть якщо при цьому не враховуються його суб'єктивні переваги», – вважає Гаєк [2, с. 131]. Прибуток від праці, як правило, відповідає витраченим зусиллям, але, на жаль, не завжди. Може бути, що людина багато і важко працювала, проте створений нею продукт не знаходить попиту серед споживачів. І тоді потерпілий, залишившись без прибутку, вимагає для себе співчуття від суспільства і гарантій збереження на колишньому рівні доходів від уряду. «Однак якщо ми хочемо зберегти свободу вибору занять, ми не можемо гарантувати стабільність доходів для всіх. А якщо такі гарантії даються лише частині громадян, вони виявляються в привілейованому ста-

новищі, причому за рахунок інших, чия відносна захищеність очевидно знижується», – вважає Гаєк [2, с. 132]. Створення для всіх людей гарантій збереження їх прибутків можливе лише при знищенні свободи вибору життєвого поприща. На практиці, як правило, такі гарантії даються по частинам то одній групі, то іншій. А в тій частині суспільства, що залишається осторонь цього процесу, постійно росте невпевненість у завтрашньому дні. Тому не дивно, що цінність таких гарантій в очах суспільства постійно зростає, а з ним і бажання отримати їх за будь-яку ціну, навіть за ціну свободи.

Одна з головних проблем, що створює протиріччя між індивідуальною свободою і колективізмом, – це наявність всезагальної єдиної мети, якій повинні бути підпорядковані всі без винятку. Фрідріх фон Гаєк пише: «Свобода особистості несумісна з верховенством однієї якої-небудь мети, яка підкорить собі все життя суспільства» [2, с. 199]. Щоправда, можливі деякі винятки, такі як війна або стихійні лиха. У таких випадках всі сили суспільства повинні бути мобілізовані на подолання виниклої загрози. Гаєк вважає, що в таких виключних випадках «можна тимчасово пожертвувати свободою заради більш міцної свободи в майбутньому. Але не можна робити цей процес перманентним» [2, с. 199].

Обов'язковість дотримання загальної мети позбавляє індивіда права мати власну мету, що неузгоджену із всезагальною, таким чином фактично обмежуючи чи позбавляючи права вибору. «Різні види колективізму, комунізму, фашизму та ін. розходяться у визначенні природи тієї єдиної мети, до якої повинні направлятися всі зусилля суспільства. Але всі вони розходяться з лібералізмом і індивідуалізмом у тому, що прагнуть організувати суспільство в цілому і всі його ресурси в підпорядкування одній кінцевій меті та відмовляються визнавати які би там не було сфери автономії, в яких індивід і його воля являються кінцевої цінністю», – вважає Гаєк [2, с. 76].

Саме загальна підлеглість всіх єдиній меті, що є ознакою колективізму, є однією з головних причин, що перетворює його в тоталітаризм, знищуючи демократію. Тобто демократія і такі форми колективізму, як соціалізм і комунізм, є несумісними. Фрідріх фон Гаєк пише: «Демократія, будучи за своєю суттю індивідуалістичним інститутом, знаходилася із соціалізмом у непримиренній суперечності» [2, с. 49].

Якщо в суспільстві починають домінувати колективістські настрої, то демократії неодмінно приходить кінець. «Цілком очевидно, що в області індивідуальної поведінки вплив колективізму виявився руйнівним. І це було неминуче. Рух, який проголосив однією зі своїх цілей звільнення від особистої відповідальності, не міг не стати аморальним, якими б не були породивші його іде-

али», – стверджує Гаєк [2, с. 204]. Колективізм підштовхує людину до зняття із себе індивідуальної відповідальності, ослаблюючи здатність приймати самостійно моральні рішення та почуття обов'язку боротися за справедливість. Адже легше вимагати від уряду підвищення добробуту і підкорятися його рішенням разом з усіма. І значно важче діяти самостійно, керуючись власними переконаннями, особливо якщо вони протирічать громадській думці.

Економічне планування колективістського типу неминуче руйнує свободу економічну, а разом з нею і свободу політичну. «Коли уряд має визначити, скільки вирощувати свиней або скільки автобусів має їздити по дорогах країни, які вугільні шахти доцільно залишити діючими або за скільки продавати в магазинах черевики, – всі такі рішення не можна вивести з формальних правил або прийняти раз і назавжди або на тривалий період. Вони неминуче залежать від обставин, що міняються дуже швидко. І приймаючи такого роду рішення, доводиться весь час мати на увазі складний баланс інтересів різних індивідів і груп. Зрештою хтось знаходить підстави, щоби віддати перевагу одним інтересам над іншими. Ці підстави стають частиною законодавства. Так народжуються привілеї, виникає нерівність, нав'язана урядовим апаратом» [2, с. 91]. Чим більше планує уряд, тим менше може планувати і мати свободу вибору індивід. «Державна повинна обмежитися розробкою загальних правил, які можна застосувати в ситуаціях певного типу, надавши індивідам свободу в усьому, що пов'язано з обставинами місця і часу, бо тільки індивіди можуть знати в повній мірі ці обставини і пристосовувати до них свої дії», – стверджує Гаєк [2, с. 93].

Це можна порівняти з дорожнім рухом. Уряд повинен встановлювати лише загальні правила, а не вказувати кожному автомобілісту, куди і якою дорогою йому їхати. Загальні правила не повинні містити вказівок на конкретний час, місце чи конкретних людей. Їх задача – встановити лише дорожовкази, що направляли би людей, потрапивших у різноманітні обставини, знайти вихід, що є оптимальним із погляду особистих потреб. «Знання, що за таких-то умов держава буде діяти так-то або зажадає від громадян певної поведінки, необхідне кожному, хто буде якісь плани. Формальні правила мають, таким чином, чисто інструментальний характер у тому сенсі, що їх можуть застосовувати зовсім різні люди для абсолютно різних цілей і в обставинах, які не можна заздалегідь передбачити», – вважає Гаєк [2, с. 92]. Загальні правила повинні бути формальними і універсальними, їх повинні дотримуватися всі.

Урядове економічне планування загрожує фундаментальним життєвим цінностям, у першу чергу свободі людей. Фрідріх фон Гаєк пише: «Якщо ж наші економічні дії виявляться під контролем, то

ми не зможемо зробити й кроку, що не оголошувати про свої наміри і цілі. Але заявивши про наміри, треба ще довести їх правомірність, щоби отримати санкцію у влади. Таким чином, під контролем виявляється все наше життя. Тому проблема економічного планування не обмежується тільки питанням, чи зможемо ми задовольнити свої потреби так, як ми цього хочемо. Йдеться про те, чи будемо ми самі вирішувати, що для нас важливо, чи це будуть вирішувати за нас плануючі інстанції» [2, с. 105]. Влада, контролюючи економіку, фактично буде контролювати все. Уряд, розподіляючи лімітовані засоби, сам вирішуватиме, які проекти заслуговують на реалізацію, а які ні. «Економічний контроль невіддільний від контролю над усім життям людей, бо, контролюючи кошти, не можна не контролювати і цілі. Монопольний розподіл коштів змусить плануючі інстанції вирішувати і питання про цінності, встановлювати, які з них є більш високими, а які – нижчими, а в кінцевому рахунку – визначати, які переконання люди повинні сповідувати і до чого вони повинні прагнути», – вважає Гаєк [2, с. 106]. Ідея централізованого економічного планування полягає в тому, що не індивід, а владоможці будуть вирішувати економічні питання і судитимуть про цінність і необхідність тих чи інших цілей. «Так звана економічна свобода, яку обіцяють нам прихильники планування, і означає, що ми будемо позбавлені тяжкого обов'язку вирішувати наші власні економічні проблеми, а заодно і від пов'язаної з ними проблеми вибору. Вибір будуть робити за нас інші» [2, с. 106]. В умовах сучасного розподілу праці всі індивіди залежні від товарів, що виробляються іншими. Економічне планування призведе до повного контролю плануючих інстанцій над життям індивіду, починаючи від найпростіших потреб і закінчуючи можливістю творчої реалізації.

У суспільстві, де влада планово керує економікою, урядовці мають можливість підтримувати одні наміри громадян і перешкоджати іншим. Тому індивід зможе отримати не те, що бажає, а те що вважає за потрібне влада. Тобто уряд, що контролює виробництво, може контролювати і споживання. Таким чином, люди втрачають свободу витратити заробітну плату за власним бажанням. Втім, найгірше, що це контроль індивідів не як споживачів, а як виробників. Обидві ці складові частини нероздільні. «І оскільки більшість людей проводять значну частину часу на роботі, а місце роботи і професія нерідко визначають, де ми живемо і з ким спілкуємося, то свобода у виборі роботи часто виявляється більш істотною для нашого відчуття благополуччя, ніж навіть свобода витратити наші доходи в години дозвілля» [2, с. 108]. Багато людей не мають можливості вільного вибору місця роботи. Надзвичайно важливо, щоб такий вибір був максимально великим. «Ніщо в такий мірі не робить умови нестерпними, як впевненість, що ми

не можемо їх змінити», – стверджує Гаєк [2, с. 108]. При централізованому плануванні урядом економіки всюди будуть створені однакові умови праці та її оплати. Таким чином, індивіди втратять можливість та стимули проявляти ініціативу і винахідливість, тому що вся виробнича діяльність повинна буде відповідати встановленим урядовим стандартам. Гаєк пише: «Адже щоб справитися з такою грандіозною справою, як планування економічного життя, влада повинна буде звести все різноманіття людських здібностей і схильностей до декількох простих категорій, що забезпечує взаємозамінність кадрів, свідомо ігноруючи всі тонкі особистісні відмінності. І хоча буде урочисто заявлено, що головна мета планування – перетворити людину із засобу в мету, але оскільки в процесі планування в принципі неможливо враховувати схильності індивідів, конкретна людина більш ніж коли-небудь буде виступати як засіб, що використовується владою для служіння таким абстрактним цілям, як «загальне благо» або «суспільний добробут» [2, с. 109].

У плановій економіці директор заводу наділяється великими повноваженнями, але його особисті становище і прибуток незалежні від успіхів і невдач відданого йому підприємства та робітників. Тому він не ризикує, вигравши чи програвши. А значить, апіорі є неефективним управлінцем. Для нього важлива лише певна правильність поведінки перед вищестояніми чиновниками. І якщо в конкурентній економіці плата за помилку – збитки, то в плановій – це або повна безвідповідальність, або, навпаки, кримінальна відповідальність. Гаєк пише: «Одного разу було вірно підмічено, що якщо при конкурентній економіці останньою інстанцією є судовий виконавець, то при плановій економіці – кат» [2, с. 134].

Проблеми, що виникають при централізованому керуванні економікою однієї держави, збільшуються багатократно при переході до управління економікою кількох держав. Конфлікт між плановою і вільною конкурентною економікою зростає разом із збільшенням цінностей і життєвих стандартів, що потрібно охопити єдиним планом. Нескладно планувати економічне життя невеликих груп людей, таких як сім'я, окремо взяте підприємство чи селище, але коли розміри спільнот, для яких виробляється єдине економічне планування, вимірюються країною чи кількома країнами, згода між багатьма різноманітними і різнорідними учасниками, що повинен об'єднати єдиний план, стає все меншою, а необхідність застосування примусу, в тому числі силового, – все більшою. «Адже для успішного планування потрібна єдина, загальна для всіх система цінностей – саме тому обмеження в матеріальній сфері так безпосередньо пов'язані з втратою духовної свободи», – вважає Гаєк [2, с. 123].

На думку Фрідріха фон Гаєка, народи завжди втрачають свободу поступово. Повільність втрати свободи робить її малопомітною. Як для індивідів, так і для цілих народів. «Я сумніваюся, що можна силою придушити дух свободи, але я не впевнений, що кожен народ зміг би протистояти повільному удушенню, що відбувалося в Німеччині. Коли тільки державна служба забезпечує становище в суспільстві, а виконання службового обов'язку розглядається як щось незрівнянно більш гідне, ніж вільний вибір власного поля діяльності, коли всі заняття, що не дають визнаного місця в державній ієрархії або права на стабільний гарантований заробіток, вважаються мало не ганебними, важко очікувати, що знайдеться багато людей, які віддадуть перевагу свободі перед захищеністю. І якщо при цьому альтернативою захищеному, але підлеглому положенню є позиція надзвичайно хитка, що викликає презирство як у разі невдач, так і в разі успіху, чи варто дивуватися, що далеко не всі зможуть побороти спокусу проміняти свободу на забезпеченість. Коли все зайшло так далеко, свобода перетворюється майже в знуцання, оскільки отримати її можна, тільки відмовившись від усіх земних благ. Люди, доведені до такого стану, починають думати, що «свобода нічого не варта», і вони з радістю принесуть її в жертву, промінявши на гарантії захищеності» [2, с. 139]. Владоможці знищують свободу, повільно компрометуючи її, роблячи не вигідною та маргіналізуючи тих, хто готовий за неї боротися. Врешті, пропонуючи обмін свободи на захищеність, проте в процесі цього обміну, як правило, забирають і свободу, і захищеність.

Невеликі країни можуть зберегти незалежність тільки за умови дієвої системи міжнародного права, коли міжнародні закони будуть суворо дотримуватися всіма країнами, а міжнародні організації, на зразок Ліги Націй, всі свої сили направлятимуть на спостереження за їх дотриманням. Тому органи міжнародного спостереження повинні бути влаштовані таким чином, щоби мати достатню силу для цього, але в той же час недостатню для того, щоби зловживати нею і перетворюватися на тиранів на міжнародному та національному рівнях. Неможливо перешкодити зловживанню владою, якщо не обмежити її. Хай навіть це призведе до деякого ускладнення поставлених перед нею задач. Фрідріх фон Гаєк пише: «Однією з кращих гарантій миру стане такого рівня міжнародний орган, який буде обмежувати владу держави над особистістю. Міжнародні принципи правозаконності повинні стати засобом як проти тиранії держави над індивідом, так і проти тиранії нової супердержави над національними спільнотами. Нашою метою є не могутня супердержава і не формальна асоціація «вільних націй», але співтовариство націй, що складаються з вільних людей» [2, с. 224].

Фрідріх фон Гаєк вважає, що протиставлення технічного прогресу свободі є штучним і надуманим: «Безумовно, різні винаходи значно збільшили потужність нашої цивілізації, але було б божевіллям використовувати ці сили для руйнування її найбільшого досягнення – свободи. І із цього з усією визначеністю випливає, що якщо ми хочемо цю свободу зберегти, ми повинні охороняти її ревно і бути завжди готові до жертв в ім'я свободи» [2, с. 72].

У науково-технічному прогресі не має нічого, що штовхало би людей на відмову від свободи до централізованого планування всього економічного життя. Бувають ситуації, коли людям необхідно принести в жертву вигоди сьогоdnішнього дня заради свободи. Проте особливість свободи – в тому, що завтра вона поверне багатократно потрачені на неї сьогодні жертви, збереже потенціал для розвитку в майбутньому: «Адже навіть заплативши сьогодні високу ціну за свободу вибору, ми створюємо гарантії завтрашнього прогресу, в тому числі матеріального, який знаходиться в прямій залежності від різноманітності, бо ніхто не знає, яка лінія розвитку може виявитися перспективною» [2, с. 72]. Звичайно, неможливо впевнено стверджувати, що збереження свободи ціною відмови від якихось сьогоднішніх вигод обов'язково окупиться. Але завжди необхідно залишати відкритою можливість для будь-яких напрямків розвитку, що є можливим лише в умовах свободи. А оптимальні напрямки розвитку передбачити, як правило, неможливо.

Фрідріх фон Гаєк вважає, що незважаючи на те, що люди навчилися керувати силами природи, можливості суспільної співпраці вони використовують дуже погано. Але це зовсім не означає, що людям потрібно тепер оволодівати соціальними силами, як і природними. На думку Гаєка, це призведе лише до тоталітаризму та занепаду цивілізації. Зберегти розширений порядок людської співпраці можна тільки через координацію зусиль усіх індивідів за допомогою безособових сил культурної еволюції, таких, наприклад, як ринок і конкуренція.

Сьогодні людство знаходиться на початку важкого процесу. Цей процес можна назвати дорогою до свободи, і в його ході викристалізується новий вільний світ. Спроекувати цей новий світ неможливо. Проте можливо домовитися про принципи, загальні абстрактні правила, єдині для всіх, що створять умови для розвитку. «Інакше кажучи, треба створювати сприятливі умови для прогресу, замість того щоби «планувати прогрес», – стверджує Гаєк [2, с. 226]. Та додає: «Мають рацію юнаки, що відкидають сьогодні ідеї старших. Але вони помиляються, якщо вірять, що це все ті ж ліберальні ідеї XIX століття, яких молоде покоління просто зовсім не знає. І хоча ми не прагнемо і не можемо повернутися до реальності XIX століття, в нас є можливість

здійснити його високі ідеали. Ми не маємо права відчувати перевагу над нашими дідами, тому що це ми, в ХХ столітті, а не вони – в ХІХ, переплутали все на світі. Але якщо вони ще не знали, як створити світ, до якого були спрямовані їхні думки, то ми завдяки нашому досвіду вже краще підготовлені до цього завдання. Зазнавши невдачі при першій спробі створити світ вільних людей, ми повинні спробувати ще раз. Бо принцип сьогодні той же, що і в ХІХ столітті, і єдина прогресивна політика – це як і раніше політика, спрямована на досягнення свободи особистості» [2, с. 227].

Вільні люди самостійно прокладають свій життєвий шлях та належним чином зустрічають труднощі, що випадають на їх долю. Задача ліберальної держави вільних людей – гарантувати кожному мінімальний прожитковий мінімум, але не більше, та, що головне, створити всі організаційні і юридично-правові умови для вільної праці без визиску і перепопону. Та ліквідувати всі пільги і привілеї, якими благими намірами вони би не виправдовувалися. А також відкрити «соціальний ліфт», щоб не створювалося замкнутих соціальних груп певного матеріального добробуту, куди би не допускалися індивіди ззовні.

Свобода, на думку Фрідріха фон Гаєка, є головною цінністю, метою та ідеалом людства. Лише прагнучи до неї, люди врятовуються від занепаду і загибелі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество / Хесус Уэрта де Сото; пер. с англ. Б. С. Пинскера под ред. А.В. Куряева. – Челябинск : Социум, 2009. – 202 с.
2. Хайек Фридрих Август фон Дорога к рабству / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. М. Гнедовский. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
3. Хайек Фридрих Август фон Пагубная самонадеянность Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек ; под ред. У.У. Бартли III пер. с англ. Елены Осиновой / под ред. Е. Гордеевой / Научное редактирование Ростислава Капелюшника. – М. : Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catalaxu» 1992. – 304 с.
4. Хайек Фридрих Август фон Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева / под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
5. Хайек Фридрих Август фон Судьбы либерализма в ХХ веке / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера / под ред. Т. Даниловой и А. Куряева. – М., Челябинск : ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. – 337 с.
6. Хайек Фридрих Август фон Частные деньги / Фридрих Август фон Хайек; перев. с англ. М. Лозинского. – М. : Институт Национальной Модели Экономики, 1996. – 240 с.